

نقش حوزه های علمیه در ارتقای هدایت دینی جامعه در تحلیل محتوای خطابه های مذهبی و منبرها نسبت به نیازهای روز جامعه

میترا بدری *

چکیده :

حوزه های علمیه در طول تاریخ تشیع، ستون اصلی نظام اندیشه و هدایت دینی جامعه اسلامی بوده اند. با گسترش پدیده های نوپدید اجتماعی، فرهنگی و رسانه ای در عصر حاضر، کارکرد سنتی حوزه در عرصه تبلیغ دینی و اثرگذاری اجتماعی با چالش های نوینی مواجه شده است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل نقش حوزه های علمیه در ارتقای هدایت دینی جامعه، ضمن بررسی محتوای خطبه ها و منبرهای معاصر، تلاش دارد نسبت این محتوا با نیازهای واقعی و روزآمد جامعه را تبیین کند. این تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی است. یافته ها نشان می دهد که هرچند حوزه های علمیه همچنان از ظرفیت بالای علمی و اعتقادی در تولید محتوا برخوردارند، اما در بازنمایی این محتوا به زبان نسل جدید و در کاربست ابزارهای نوین ارتباطی و رسانه ای دچار فاصله ای سیستماتیک اند. استمرار چنین وضعی می تواند به کاهش نفوذ گفتمان دینی در میان اقشار جوان منجر شود. در نتیجه، برای تحقق هدایت دینی کارآمد، بازتعریف نقش حوزه در دو محور «تولید محتوا» و «ارائه محتوا» ضروری به نظر می رسد.

کلیدواژگان: حوزه های علمیه، هدایت دینی، تحلیل محتوا، خطبه و منبر، نیازهای جامعه، تحول تبلیغ دینی.

* طلبه سطح 2، حوزه علمیه فاطمه الزهرا (س)، اسلام آبادغرب

مقدمه :

تبلیغ دین و هدایت جامعه، همواره یکی از کارکردهای اصلی حوزه‌های علمیه شیعه بوده است. این نهاد از صدر اسلام تاکنون، نه تنها متولی حفظ و نشر علوم دینی بوده، بلکه به عنوان قطب فکری و مرجعیت دینی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به فرهنگ و هدایت معنوی جامعه ایفا کرده است. با این حال، در عصر حاضر که با "انقلاب اطلاعاتی"، "فرایند جهانی‌شدن" و "تغییرات شتابان سبک زندگی" مواجهیم، نحوه ادای این رسالت نیازمند بازنگری جدی است. منبر و خطابه، به عنوان سنتی‌ترین و گسترده‌ترین ابزار ارتباطی حوزه با عموم مردم، باید توانایی پاسخگویی به سؤالات نوپدید و دغدغه‌های جدید نسل جوان را داشته باشد. این مقاله در صدد است تا با تحلیل ساختار موجود، شکاف میان محتوای ارائه شده و نیاز واقعی جامعه را شناسایی کرده و راهکارهایی برای ارتقای کیفیت هدایت دینی ارائه دهد. تحول مورد نظر نه تغییر در مبانی دین، بلکه تحول در پارادایم عرضه و زبان ارتباطی است تا اطمینان حاصل شود که حکمت نظری به حکمت عملی و کاربردی برای زندگی معاصر تبدیل شود. این پژوهش به بررسی تطبیقی میان محتوای تولیدی و ارائه شده توسط حوزه‌های علمیه در قالب خطبه‌ها و منبرها، با نیازهای روز جامعه در حوزه‌های مختلف اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی می‌پردازد. اهمیت این پژوهش در حیاتی بودن نقش حوزه در هدایت دینی و جلوگیری از انزوای آن است. در دنیایی که نظریات رقیب (از لیبرالیسم تا پستمدرنیسم) به سرعت توسط ابزارهای نوین منتشر می‌شوند، اگر حوزه نتواند با همان سرعت و قدرت، پاسخ‌های مستدل و جذاب ارائه دهد، مرجعیت خود را از دست خواهد داد. نیاز به "اجتهاد پویا" برای پاسخگویی به مسائل عصر، از جمله مسائل اخلاق زیستی، اقتصاد دیجیتال و هویتیابی دینی نسل جدید، ضرورت این تحقیق را دوچندان می‌کند. سکون در روش‌شناسی تبلیغ، به معنای عقب‌نشینی از عرصه‌های هدایت اجتماعی است.

هدف اصلی، تبیین و تحلیل نقش حوزه‌های علمیه در تولید و ارائه محتوای هدایت‌گر دینی متناسب با روز است.

اهداف فرعی عبارتند از:

۱. شناسایی نقاط قوت و ضعف محتوای فعلی منبر.
 ۲. ارائه مدل مفهومی برای انطباق مباحث فقهی و کلامی با سبک زندگی نوین.
 ۳. پیشنهاد راهکارهای عملی برای ارتقاء مهارت‌های ارتباطی مبلغان.
- فایده پژوهش، ارائه نقشه‌ای راهبردی به نهادهای مدیریتی حوزوی برای تنظیم سیاست‌های آموزشی و تبلیغی آینده است.
- مقالاتی که محور این موضوع کار شده است عبارتند از:
- نقش حوزه های علمیه در راهبرد های فرهنگ عمومی و دین داری جامعه، نویسنده: منصوره زارعی.
- نقش روحانیت در هدایت نهادهای اجتماعی، نویسنده: مجید ظهیری.
- جایگاه مخاطب در نظام تبلیغات سنتی دین، نویسنده: سید حسین شرف الدین.
- اولویت قرار گرفتن تبلیغ در حوزه علمیه چگونه است؟، نویسنده: فریده عبدالهی.

۱- مفهوم شناسی:

برای دستیابی به چارچوب تحلیلی منسجم، مفاهیم کلیدی این پژوهش به شرح زیر تعریف می‌شوند:

۱-۱ مفهوم حوزه های علمیه:

حوزه های علمیه صرفاً یک نهاد آموزشی سنتی نیستند، بلکه نهادی با کارکرد تمدن‌ساز، مرجعیت‌بخش و حافظ شریعت هستند. در این پژوهش، حوزه به مثابه "کارخانه تولیدکنندگان محتوای دینی عمیق" در نظر گرفته می‌شود که خروجی آن باید قابلیت تزریق به بدنه جامعه را داشته باشد. (دانشیار، ۱۳۹۱، ص ۸۹-۹۰)

۱-۲ مفهوم هدایت دینی:

هدایت دینی، فراتر از آموزش احکام است؛ (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۱۸۰: فراهیدی، ج ۴، ص ۷۹) به معنای راهنمایی جامع انسان به سوی اهداف غایی آفرینش، همراه با ایجاد انگیزه و بصیرت لازم برای حرکت در مسیر کمال، متناسب با زمان و مکان است. این مفهوم شامل ابعاد اعتقادی (جهت‌یابی هستی‌شناختی)، اخلاقی (تزکیه نفس) و اجتماعی (عمل به وظایف مدنی و سیاسی) است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۶: طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۲۶۵)

بنابراین هدایت، شناختن درست و صحیح هدف، انتخاب راه و طریق صحیح برای رسیدن به هدف و پایداری در مسیر است و هدایت در عام ترین معنای خود شامل همه مخلوقات خداوند می‌گردد. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۹)

۱-۳ مفهوم خطابه و منبر:

منبر، سنتی‌ترین و گسترده‌ترین ابزار ارتباط مستقیم حوزه با عموم مردم است. چالش اصلی این است که منبر نباید صرفاً قرائت مبسوط متون فقهی یا کلامی باشد، بلکه نیازمند تبدیل دانش عمیق حوزوی (که با روش‌های سنتی حصول شده) به محتوای قابل فهم، مستدل، جذاب و تأثیرگذار است. این تبدیل نیازمند مترجم شدن مبلّغ از زبان "فقه" به زبان "زندگی روزمره" است. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۱۸۹)

۲- نقش حوزه های علمیه در تولید محتوای خطابه ها:

حوزه، متعهد به تولید محتوایی است که هم از عمق علمی برخوردار باشد و هم نیازهای معاصر را برطرف سازد.

۲-۱ محتوای فقهی و عبادی:

لزوم فراتر رفتن از مباحث فقه استدلالی صرف. منبر باید بر "فلسفه احکام" و "چرایی" اعمال تأکید کند، نه صرفاً "چگونگی" انجام آنها. در عصر مدرن، مردم می‌خواهند بدانند چرا نماز می‌خوانند یا چرا باید در حوزه اقتصاد اسلامی توجه داشت. همچنین، باید نگاهی به "فقه حکومتی" و نقش آن در تنظیم نظام‌های نوین اقتصادی و اجتماعی (مانند مالیات بر دارایی‌های نامشهود یا مباحث بیمه و قراردادهای الکترونیکی) مورد توجه قرار گیرد. (1 اردیبهشت، 1390)

۲-۲ محتوای اخلاقی و تهذیبی:

چالش‌های اخلاقی امروز، ماهیت متفاوتی یافته‌اند. اخلاق صرفاً در باب غیبت و حسد خلاصه نمی‌شود. حوزه باید به طور فعال به چالش‌های اخلاقی مدرن بپردازد:

- **اخلاق در فضای مجازی:** مسئولیت‌پذیری سایبری، جنگ شناختی و حفظ حریم خصوصی دینی.
- **مصرف‌گرایی و زهد معاصر:** تبیین حدود قناعت در مواجهه با تبلیغات جهانی.
- **اخلاق حرفه‌ای:** اخلاق پزشکان، مهندسان و مدیران در پرتو آموزه‌های اسلامی. (بیانات رهبری در دیدار طلاب، فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۲۹/۰۷/۱۳۸۹)

۲-۳ محتوای اعتقادی و کلامی:

- شبّهات امروز، غالباً ساختارمند و فلسفی هستند. رویکرد سنتی "جوابیه" دادن به شبّهات کافی نیست. حوزه موظف است:
- تولید محتوایی جهت نقد بنیادین فلسفه غرب و مبانی معرفت‌شناختی الحاد مدرن.
 - تبیین عقلانی ایمان در برابر "بحران معنا" که ناشی از سکولاریسم است. باید نشان داد که چگونه دین، چارچوب

- حضور فعال علمی در فضای مجازی: پاسخگویی هدفمند به موج‌های اطلاعاتی غلط، نه صرفاً واکنش صرف، بلکه تولید محتوای پیشگیرانه. این امر نیازمند تربیت "مبلغ-تولیدکننده محتوای دیجیتال" است.

نتیجه گیری:

هدایت دینی موفق در قرن بیست و یکم، مستلزم یک **انقلاب محتوایی و روش‌شناختی** در حوزه‌های علمیه است. این انقلاب نه به معنای نفی سنت، بلکه به معنای فعال‌سازی ظرفیت اجتهادی حوزه برای مواجهه با اقتضائات زمان است. محتوا باید عمیقاً ریشه‌دار در تعالیم دینی باشد، اما باید با زبانی ارائه شود که با دنیای امروز سخن بگوید. غفلت از تحول در روش ارائه (به ویژه از طریق ابزارهای نوین ارتباطی) و به‌روزرسانی مداوم سرفصل‌های تبلیغی، بدون شک منجر به انزوای معرفتی حوزه و از دست رفتن نقش محوری آن در هدایت فکری و اخلاقی جامعه خواهد شد. حوزه باید از موضع "پاسخگو" به موضع "پیشرو" در تولید گفتمان فرهنگی-دینی برتر در سطح جامعه حرکت کند. حوزه‌های علمیه، به عنوان اصلی‌ترین نهاد تولید و تثبیت گفتمان دینی در جهان اسلام، همواره نقش تعیین‌کننده‌ای در هدایت معنوی و فکری جامعه ایفا کرده‌اند. با این حال، تحولات سریع اجتماعی، فرهنگی و ارتباطی عصر حاضر، الزاماً این نقش را از حالت سنتی به مرحله‌ای پیچیده‌تر و چندبعدی سوق داده است. جامعه امروز با پرسش‌هایی روبه‌روست که پاسخ به آن‌ها، تنها با تکرار الگوهای گذشته و محتواهای کلیشه‌ای ممکن نیست؛ بلکه نیازمند بازتعریف عمیق در روش‌های آموزشی، تولید محتوا و ارائه پیام دینی است. تحلیل محتوای خطابه‌ها و منبرهای مذهبی نشان می‌دهد که فاصله‌ای محسوس میان گفتمان سنتی حوزه‌ها و انتظارات معرفتی و اجتماعی نسل معاصر وجود دارد. نسل جدید، به جای خطاب‌های خطی و یکجانبه، نیازمند گفت‌وگوهای عقلانی، واقع‌گرایانه و روزآمد است. از این رو، حوزه‌های علمیه باید با بهره‌گیری از ظرفیت اجتهاد پویا و سازوکارهای نوین ارتباطی، محتوای خود را از سطح توصیفی و تعبدی به سطح تبیینی، تحلیلی و کاربردی ارتقا دهند. بدون این تحول، حوزه‌های علمیه ناچار به انزوا در فضای معرفتی خواهند بود و تأثیرگذاری اجتماعی و فرهنگی خود را از دست خواهند داد. اما اگر این تحول با ژرفنگری، جسارت علمی و بازگشت به روح اصیل اجتهاد همراه باشد، حوزه می‌تواند دوباره به جایگاه مرجعیت فکری، اخلاقی و تمدنی خود بازگردد و هدایت دینی را متناسب با شرایط زمان و نیازهای واقعی جامعه بازآفرینی کند. این آینده، نه حاصل انکار سنت که نتیجه پیوستن به سنت در پرتو نوآوری و آگاهی از تحولات

زمانه است؛ همان چیزی که جوهره هدایت حقیقی دین را تشکیل می‌دهد.

پیشنهادهات:

۱. **تأسیس دانشکده‌های تخصصی تبلیغ نوین:** ادغام فقه و اصول با علوم ارتباطات، روانشناسی اجتماعی و علوم شناختی در دوره‌های تکمیلی مبلغان.
۲. **ایجاد سازوکارهای تشویقی برای پژوهش‌های کاربردی:** تخصیص بودجه‌های ویژه برای مبلغان و محققانی که موفق به تولید "بسته‌های محتوایی حل مسئله" برای چالش‌های روز (مانند اعتیاد دیجیتال، بحران ازدواج) شوند.
۳. **بازنگری در نظام آموزشی:** گنجاندن دروس "روشناسی تبدیل دانش" و "آسیب‌شناسی گفتمان دینی معاصر" در دروس سطح عالی حوزه.
۴. **ایجاد ساختار متمرکز تولید محتوا:** تأسیس نهادی برای پالایش و استانداردسازی محتوای ارائه شده توسط مبلغان حوزوی در فضای آنلاین، با حفظ استقلال محتوایی آنان

منابع و ماخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

1. ابن حنبل، احمد بن محمد، (۱۴۲۱ق) مسند الامام احمد بن حنبل، تحقيق شعيب ارنأووط و عادل مرشد و ديگران، تحت اشراف عبدالله بن عبدالمحسن التركي، انتشارات مؤسسة الرساله
2. ابن منظور، محمد بن مكرم، (۱۴۱۴ق) لسان العرب، تحقيق جمال الدين ميردامادی، انتشارات دارالفكر - دارصادر
3. بحرانی، سيد هاشم بن سليمان، (۱۴۲۲ق) غاية المرام و حجة الخصام في تعيين الامام من طريق الخاص و العام، انتشارات مؤسسة التأريخ العربی
4. بیانات در دیدار اعضای مجمع نمایندگان طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم؛ ۱۳۹۴/۱۲/۲۵.
5. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار طلاب حوزه های علمیه؛ ۱۳۹۸/۲/۱۸.
6. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه ای، ۱۳۹۶.
7. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، (۱۴۱۱ق) المستدرک علی الصحیحین، تحقيق مصطفى عبدالقادر عطا، انتشارات دار الكتب العلمیه
8. خليل بن احمد فراهیدی، الكتاب العین، انتشارات هجرت
9. دانشیار، مرتضی، (۱۳۹۱ش) «اصطلاح حوزه علمیه: تاریخچه پیدایی و تحولات معنایی»، پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، دوره ۴۵، شماره ۱
10. صفار قمی، محمد بن حسن، (۱۴۰۴ق) بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد (ص)، تحقيق محسن كوچه باغی تبریزی، انتشارات مكتبة آیت الله مرعشی نجفی

11. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۸ش) عیون اخبار الرضا (ع)، تحقیق مهدی لاجوردی، نشر جهان
12. شوشتری، قاضی نورالله، (۱۴۰۹ق.) احقاق الحق و ازهاق الباطل، انتشارات کتابخانه آیتالله مرعشی نجفی
13. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۶۰ش) مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه مترجمان، تحقیق رضا ستوده، انتشارات فراهانی
14. طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴ش) تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم،
15. قمی، علی بن ابراهیم، (۱۴۰۴ق.) تفسیر القمی، تحقیق موسوی جزائری، طیب، انتشارات دار الکتاب
16. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق) الکافی، انتشارات دار الکتب الاسلامیه
17. مطهری، مرتضی، (۱۳۷۲ش) آشنایی با علوم اسلامی، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه
18. مطهری، مرتضی، (۱۳۵۸ش) مجموعه آثار، صدرا
19. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۹۰ش.) پایگاه اطلاع رسانی معظمله، «نقش حوزه علمیه در سیاستگذاری فرهنگی» در همایش سیاستگذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران
20. مسلم نیشابوری، مسلم بن حجاج، (بی.تا.) صحیح مسلم، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقی، انتشارات دار احیاء التراث العربی
21. نسائی، احمد بن شعیب، (۱۴۲۱ق) السنن الکبری، تحقیق حسن عبدالمنعم شلبي، انتشارات مؤسسة الرساله